

Зоран ЛАКИЋ*

ДОПРИНОС ДР ИВА АНДРИЋА – КЊИЖЕВНИКА И ДИПЛОМАТЕ У СПАСАВАЊУ ПОЉСКИХ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА У II СВЈЕТСКОМ РАТУ**

Иако знам да вам је добро познат стваралачки портрет др Ива Андрића, много прије великог публицитета који је доживио у Пољској, након додјеливања Нобелове награде за књижевност 1961. године, апострофираћу неке детаље из његове биографије.

Славни писац је рођен 9. октобра 1892. године у близини Травника у Босни и Херцеговини. Босна и Херцеговина је оставила доста трага у његовом свеукупном стваралаштву. Докторирао је на теми из историје Босне и Херцеговине. Преко историје је обезбиједио високо мјесто у српској литератури. Многе је учио и научио како се историја употребљава у књижевности, умјесто књижевност у историји. Многи добри познаваоци Андрића и његовог дјела, оцијенили су да је он модел употребе историје у оном најбољем смислу, чему се многи, можда и успјешни писци, нису ни примакли. Тако његови литерарни јунаци постају стварне историјске личности, кроз које провијава филозофски став писца о многим питањима живота и смрти, љубави и мржње. Преминуо је 13. марта 1975. године у Београду. Годину дана касније, у Београду је почела са радом задужбина Ива Андрића, у оквиру које су до сада објављене 23 свеске – задужбине Ива Андрића, која, иначе, плански ради на објављивању Андрићевих дјела на свјетске језике.

Боравио је у Пољској више пута од 1914. године. Најдуже као студент на Универзитету у Кракову. И када је напуштао Пољску, био

* Академик Зоран Лакић, ЦАНУ

** Саопштење са научног скупа у Кракову, 28-30. јуна 2007. године.

је увјерен да ће јој се поново вратити. Пољску је доживљавао на свој начин – као земљу лијепих пејзажа, старих градова, богате традиције, разноврсне културе. На исти начин је заволио њене људе, од којих су многи били његови учитељи, професори и пријатељи. Приликом додјеле звања почасног доктора Јагелонског универзитета, 1964. године, у познатој бесједи рекао је да би овај Универзитет „требало да постане школа моје младости”. И тада, и увијек, и занавијек, сјећао се својих чувених универзитетских професора, Станислава Виндакјевића, Игнација Хтановског, Станислава Виспјанског, Марјана Зђеховског, Стефана Павлицког, Михаила Собејског. Дословце је тим поводом рекао да се то „никад не може заборавити” и да „зна шта и колико дугујем том контакту с језиком и културом Пољске” (цитирано према књизи: *Моја Пољска*, Ненад Вуковић –, Цетиње, 2002, стр. 50-51).

Пољска је прва објавила његова дјела која је писао на почетку своје стваралачке каријере. Најзад, Пољска је земља која је највише преводила Андрића, и посебно након добијања Нобелове награде за књижевност. Имам у виду комплетну библиографију објављену на пољском језику. Таква Пољска, како је и сам записао, извршила је снажан утицај на формирање њега и као човјека и као писца.

Андрић је волио Пољску – своје другове, професоре, преводиоце, пољски народ. Можда није претјерано рећи да га није двојио од свих југословенских народа и посебно српског народа, коме је својевољно припадао, као афирмисани писац. Уосталом, слиједио је учење Достојевског да љубав према човјеку није владавина над другим – нити покораване другог, већ поштовање слободе другог човјека. Ради даљих анализа, подвући ћу да се на исти начин односио и према Гетеу.

Обожавао је Краков: „Краков је оставио на мене силан, неизбрисив утисак... Краков је једино место у Европи... чија су усмена и име у стању да ми узбуде и загреју крв. Парафразирајући Мицкијевића могао бих да кажем: Краков – он ће увек остати свет и чист, као прва љубав”.

Како смо то већ истакли, Андрић се поносио својим професорима. Био је захвалан бројним преводиоцима. Волио је и цијенио пољску читалачку публику. Једноставно је записао: „Много дугујем пољском језику и литератури, нарочито оној романтичарској... Нико не може тврдити како се у *Травничкој хроници*, на пример, у роману *На Дрини ћурџија*, или у неком другом мом делу, не огле-

да утицај Мицкијевића, Крашинског, Жерамског, или Словацког, који је био и остаје мој омиљени писац... Од нових пољских писаца ту су Тувим, Слоњински, затим Пшибош, Важник, Надковска, Рудњицки” (цитирано према *Љећојису Мајшице српске*, Нови Сад, април 1962. стр. 362-363).

И када је наставио дипломатску каријеру службовањем у Берлину – гдје је био амбасадор Краљевине Југославије од 1939. године – указала му се прилика да искаже макар дио од онога што је осјећао према Пољској, њеној култури и народу. Иначе, дипломатску каријеру почео је 1920. године, службом у Ватикану, затим слиједе Букурешт, Трст, Грац, гдје је и докторирао, 1924. године, Марсеј, Париз, Мадрид, Брисел. Од 1930. године ради у Женеву као секретар сталне делегације Краљевине Југославије, у Друштву народа, претече данашње Организације Уједињених нација (ОУН). Године 1937, изабран је за помоћника министра иностраних послова. Његова дипломатска каријера ишла је и даље узлазном линијом, па је 1939. године постављен за опуномоћеног министра и изванредног посланика Краљевине Југославије у Берлину. Окупација Југославије, априла 1941. године, означила је и крај његове бриљантне дипломатске каријере.

Говорио је седам језика. Иностране колеге су га сматрале за једног „од политички најспособнијих у дипломатској служби Југославије” (цитирано према књизи *Дипломатски сјиси*, Иво Андрић, Београд, 1992, стр. 403). У сваком случају, уживао је високи углед у дипломатским круговима у Београду. Како код пријатеља тако исто и код непријатеља, како ће се то видјети у даљем излагању. Нажалост, био је заобилажен од своје земље у радњама које су биле судбоносне по њену будућност. Зато је у једном тренутку изразио „тихи протест” због повреде личног достојанства”... и да је опуномоћеник „са смањеним ауторитетом”. Одмах потом он констатује „да се овакав начин рада показао увек као користан по Немце, а као штетан по земље које су са њима тако сарађивале” (*Истио*, стр. 36-37).

Сличну узлазну линију имала је и његова стваралачка каријера. Као што смо већ истакли, 1924. године је докторирао у Грацу на теми *Развој духовној живоји у Босни йод ушњицајем йурске владавине*. По предлогу Богдана Поповића и Слободана Јовановића, 1926. године, биран је за члана Српске Краљевске Академије наука и уметности. Године 1933, одбија да његови радови буду уврштени у антологијски избор хрватске лирике. Такође, у окупираном Београ-

ду одбија позив да објављује своје радове. А зна се да је управо тада написао *Травничку хронику* и *На Дрини ћуџрија*, које је објавио тек након ослобођења, 1945. године.

Андрић је имао и богату друштвену активност након ослобођења, 1945. године: био је предсједник Савеза књижевника Југославије, вијећник ЗАВНО Босне и Херцеговине. Изабран је и за редовног члана Српске академије наука и уметности. Потписник је и Новосадског књижевног договора о српскохрватском језику. Биран је за члана Президијума Народне скупштине Босне и Херцеговине. Као члан државних и других делегација, путује у СССР, Бугарску, Пољску, Француску, Кину. Године 1954, постаје и члан Комунистичке партије Југославије. Године 1961, добија Нобелову награду за књижевност. Превођен је на све европске језике. Године 1964, промовисан је за почасног доктора Јагелонског универзитета у Кракову. Награду АВНОЈ-а добио је 1967. године. Још прије II свјетског рата, добио је Орден великог заповједника обновљене Пољске и Орден части Легије. Умро је 13. марта 1975. године у Београду, у 83. години живота.

Као што је познато, II свјетски рат је почео 1. 09. 1939. године нападом Хитлерове солдатеке на Пољску, која је убрзо била окупирана. Управо тих дана је вршен огроман притисак на Југославију да приступи Тројном пакту. Познате су Хитлерове оптужбе да се Југославија држи као примадона и пријетње да ће ту земљу избрисати са политичке карте Европе, да више никада не постоји. Убрзо је дошло до масовног хапшења истакнутих пољских интелектуалаца, који су отпремани у концлагоре *Sachsenhausen* и *Dachau*, на далеко чувени Осјенћин. Ни они који су били на слободи нису били животом безбједни. Напротив! До Андрића је допрла вијест да ће њих пар хиљада бити ликвидирано због комунистичких идеја. У до сада познатим записима, међутим, помиње се цифра од пар стотина професора Краковског универзитета. У тексту објављеном у Летопису Матице српске 1962. године, на стр. 364, пише да је Андрић „настојао дипломатским каналима и личним контактима у Берлину да некако помогне заточеницима. Издејствовао је, такође „...да југословенске академије и универзитети пошаљу позиве највећем могућем броју краковских научника, надајући се да ће им то омогућити извлачење из Хитлеровог ропства. Са Андрићем је радио на томе његов колега, професор Јагелонског универзитета, др Вилим Франчић, који је по изласку из концлагора Шафхаузен, гдје се обрео

заједно са осталим универзитетским наставницима, путовао у Берлин и достављао Андрићу информације о судбини друге краковске универзитетске групе, која је била пребачена у Дахау. Андрићеви напори нијесу уродили плодом, пошто глас југословенског посланика није могао на гестаповце направити никакав утисак”.

Чланкописац закључује да су „ти напори, ипак, чињеница” (364). И то врло битна чињеница о којој се ништа не пише, нити говори у бројној литератури, чак новијег датума. Поменућу нека од најновијих издања редом како су настајала:

– Милорад Иванчевић – *Иво Андрић у Пољској*, Матица српска, Нови Сад, 1962.

– Wilim Frančić – *Ivo Andrić w Polsce*, Krakow, 1962.

– Велимир Боб Јурчић – *Иво Андрић у Берлину 1939-1941*. Сарајево, 1989.

– Миладин Милошевић – *Дипломатски сјиси Ива Андрића*, Београд, 1992.

– Ненад Вуковић – *Моја Пољска*, Цетиње, 2002.

– Предраг Палавестра – *Историја српској њена*, Београд, 2006.

– Азиз Хаџихасановић – *Дипломата Иво Андрић*, Сарајево, Рабиц, 2006.

– Већ цитиране свеске из *Задужбине Ива Андрића*, Београд, бр. 23/2006.

Наведену причу настављамо записима дугогодишњег дописника *Политике* из Берлина, угледног новинара Предрага Милојевића. Он је био познаник и лични пријатељ са Герингом, који се, тако рећи из тајности, појављује као главни јунак даље приче о судбини пољских интелектуалаца у II свјетском рату. Дописник Политике је упознао Геринга са књижевником Андрићем, на обострано задовољство. По записима Милојевића, Геринг је био боем, волио је да се дружи са истакнутим интелектуалцима, па му је и познанство са Ивом Андрићем пријало. Тим више што је Андрић изузетно познавао њемачку културу и високо цијенио Гетеа. У његовој задужбини има доста примјера за потврду оваквога суда. У најновијем 23. броју *Задужбине Ива Андрића* (2006) објављене су *три њемачке свеске* из којих биљежимо: „Ничије дело и живот нису га толико привлачили као што је то случај са Гетеом”. Посебно га је фасцинирао „Гетеов став према историјским збивањима свога времена”. „Интелектуално и општељудско је код Гетеа било вазда изнад национално ускогрудог”.

Андрић је, опет, имао у глави судбину заточених пољских интелектуалаца. И то му је био довољан разлог да не избјегава Герингово друштво, макар на званичним пријемима, гдје су им се путеви укрштали. Када је осјетио да би могао отворити тему за разговор о судбини пољских интелектуалаца, Геринг је већ нагињао посебном распожењу. Волио је капљицу. Важио је, кажу, за човјека који држи до ријечи, макар ријеч дао и у посебном стању. Тако је и обећао Андрићу да ће пољски интелектуалци бити протјерани из Пољске по бијелом свијету, а не ликвидирани – каква је судбина била намијењена многим заточеницима. И било је тако. На хиљаде пољских интелектуалаца је било спасено.

Наравно да је Андрић све то радио опрезно и дипломатски. Подозрење званичног Београда према њему било је видљиво. Просто је био заобиђен у радњама везаним за приступање Југославије Тројном пакту – Рим, Берлин, Токио, 25. марта 1941. године. Због тих и других сличних разлога, Андрић је понудио оставку на положај акредитованог амбасадора у Берлину. На другој страни и званични Берлин имао је разлоге да Андрића третира као амбасадора, у основи, непријатељске земље – због свега што се тих драматичних дана дешавало на релацији Београд – Берлин. И наравно, посебно због исказане резерве званичног Београда према своме изасланику у Берлину, што није било непознато њемачкој обавјештајној служби.

То, свакако, могу бити разлози што нема службених забиљешки о овој племенитој акцији Андрића у Берлину – на почетку II свјетског рата, па се, наравно, морамо бавити и слободнијим претпоставкама. Уосталом, Андрић је одбио понуду Берлина да се повуче у неутралну Швајцарску. И даље: Берлин је, такође, знао да је Андрић, након повратка у окупирани Београд, одбио да потпише проглас српском народу, којим се осуђује отпор њемачком окупатору. Његов антифашизам као ствараоца и патриотизам као грађанина нису, дакле, били прикривени. Истина, није ни махао тим заставама. Зато је и могао очекивати успјех од мисије спасавања пољских интелектуалаца у II свјетском рату.

Ову причу ћу завршити цитатом из моје књиге *Историја и историографија*, која је по други пут објављена 1997. године: „Ову сторију сам прије пар година испричао мојим колегама, универзитетским професорима у Кракову и Варшави. Знали су за њу; упозорили су ме на књиге које су то питање третирали у Америци и обећали да ће ми послати бар једну књигу о овој драми пољских интелек-

туалаца у II свјетском рату, односно о томе како су они спашени за-
слугом Ива Андрића” (стр. 250-251).

Драгоцјену помоћ у елаборацији наведене теме пружио ми је
млађи пољски историчар, Вјачеслав Станиславски, на чему му се
овом приликом захваљујем.

Наведена прича тражи, наравно, провјеру у евентуално сачува-
ној документацији или записима свједока. Међу њима су и књиге
новицара и публицисте Предрага Милојевића: *Последњи дани ми-
ра – како је дошло до њрошлої райиа*, Београд, 1962, *У њоїрази за љу-
дима и доїађајима – сјећања*, *Кажем ја себи*, *Био сам ѡрисуйиан – сје-
ћања*. У Андрићевој заоставштини, која се чува у САНУ, за сада не-
ма потврде ове приче. Зна се и зашто: дипломатски канали имају
своју логику и они се не могу уклапати у ову причу, нити почивати
на њој. Можда из истих разлога још нијесу пронађени други реле-
вантни извори као потврда или одбацивање приче, или још увијек
треба трагати за њом. Надати се да ће удруженим напорима и ова
енигма бити разјашњена до најмањег детаља.

